

Paweł Siemiński

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

SYTUACJA EKONOMICZNA A KIERUNKI ROZWOJU MAŁYCH GOSPODARSTW ROLNYCH

THE ECONOMIC SITUATION AND DEVELOPMENT TRENDS OF SMALL FARMS

Słowa kluczowe: sytuacja ekonomiczna, dochody, małe gospodarstwa rolne, rozwój

Key words: economic situation, income, small farms, development

Abstrakt. Celem badań było określenie sytuacji ekonomicznej oraz procesów zmian w gospodarstwach rolnych o małej wielkości ekonomicznej (do 25 tys. SO). Badania przeprowadzono w celowo dobranej grupie gospodarstw różniących się kierunkami produkcji i zasobami czynników produkcji. Uzyskane wyniki wskazują, że wsparcie środkami publicznymi nie jest wystarczające dla uzyskania nowych, lepszych możliwości rozwoju. W dłuższej perspektywie, zwłaszcza bardzo małe gospodarstwa są zagrożone zaprzestaniem prowadzenia lub ograniczeniem działalności rolniczej. Proces ten może stać się przesłanką do zainicjowania na większą skalę zmian w strukturze agrarnej polskiego rolnictwa.

Wstęp

Małe gospodarstwa¹ w rolnictwie Polski we wszystkich regionach kraju stanowią dominujący element struktury agrarnej. Sytuacja taka nie jest jednak wyłącznie specyfiką polskiego rolnictwa, bowiem w ogóle „małe gospodarstwa rolne stanowią nieodłączny element europejskich obszarów wiejskich” [*Sprawozdanie w sprawie...* 2014]. Małe gospodarstwa rolne pełnią ważną rolę w rozwoju ekonomicznym i społecznym każdej gospodarki. Historia rozwoju gospodarczego wskazuje, że nawet w wysoko rozwiniętym pod względem technologicznym rolnictwie małe gospodarstwa pozostają kluczowym uczestnikiem produkcji żywności i tworzenia miejsc pracy na obszarach wiejskich [Czyżewski, Stępień 2013].

Na ogół małe gospodarstwa charakteryzują się niższą efektywnością, ale też większym zatrudnieniem i bardziej różnorodną produkcją w porównaniu do gospodarstw towarowych. „Znaczenie segmentu gospodarstw małych i średnich w polskim rolnictwie z punktu widzenia zrównoważonej sytuacji ekonomicznej i społecznej na polskiej wsi jest nadmierne” [Pocztą i in. 2007]. Zdaniem Hałamskiej [2013] „integracja z UE przejściowo wzmocniła (ustabilizowała) pozycję drobnych gospodarstw, zapewniając jeszcze jedno socjalne wsparcie, ale jednocześnie ukazała, że w zasadzie dla tych gospodarstw nie ma miejsca w przyszłości, gdyż nie są one w stanie funkcjonować jako podmioty gospodarcze, bowiem charakteryzują się brakiem zdolności do akumulacji”. Małe gospodarstwa charakteryzują się słabym urynkowaniem działalności rolniczej, co jest efektem słabych powiązań z rynkiem w procesach wymiany towarowej, gdyż skala produkcji towarowej jest nieznaczna. Słabe powiązania z rynkiem implikują sytuację ekonomiczną, stanowią w tym przypadku naturalną przeszkodę w ich rozwoju technologicznym i poprawie ich konkurencyjności przede wszystkim z uwagi na niedostatek środków pieniężnych. Małe gospodarstwa reprezentują model rolnictwa europejskiego bardziej społeczny, który równolegle współlistnieje z modelem rolnictwa europejskiego towarowego, gdzie wytwarzane są produkty na większą skalę w odpowiedzi na potrzeby płynące od odbiorców. Z perspektywy trwałości społeczności wiejskich oraz przyszłości małych gospodarstw rolnych, wymagają one szerszego podejścia, tj. szerszego instrumentarium wsparcia w porównaniu do gospodarstw towarowych. Z tej perspektywy szczególne znaczenie mają działania w postaci wspierania inicjatyw

¹ Małe gospodarstwa mogą być identyfikowane z uwagi na różne kryteria. Jako kryterium wydzielenia małych gospodarstw można przyjąć ich powierzchnię UR, kiedyś standardową nadwyżkę bezpośrednią, a obecnie standardową produkcję.

umożliwiających uzyskiwanie alternatywnych źródeł dochodów i ich dywersyfikacji, wsparcie tworzenia miejsc pracy i świadczenia usług publicznych na obszarach wiejskich.

Sytuacja małych gospodarstw rolnych w unii Europejskiej (UE) jest zróżnicowana. Jak wskazano w Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi w *Sprawozdaniu w sprawie przyszłości małych gospodarstw rolnych* [2014]: „Nie ulega wątpliwości, że gospodarstwa drobne w starej UE są bardziej stabilne niż w nowej UE”. W szczególności w krajach UE-12 rentowność małych gospodarstw rolnych zmalała. W przypadku tych gospodarstw, które otrzymały wsparcie w ramach różnych instrumentów wspólnej polityki rolnej (WPR) ich sytuacja ekonomiczna i dochodowa poprawiła się. Jak wskazuje Zegar [2012]: „Za główną wadę gospodarstw drobnych uważa się niższą efektywność wykorzystania zasobów produkcyjnych, w tym zwłaszcza pracy”. Pomimo obciążeń budżetowych wsparcie małych gospodarstw rolnych z uwzględnieniem ich specyficznych potrzeb jest jak najbardziej uzasadnione, bowiem stanowią one w dalszym ciągu ważny, a nawet przeważający element europejskiego modelu rolnictwa, stanowią też trzon wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i zrównoważonego rozwoju regionów.

Materiał i metodyka badań

Za cel artykułu przyjęto przedstawienie sytuacji ekonomicznej w gospodarstwach rolnych o małej wielkości ekonomicznej oraz zachodzących procesów zmian w tej grupie gospodarstw. Jako materiały wykorzystano dane pierwotne pochodzące z celowo dobranych gospodarstw rolnych z terenu Wielkopolski. Badaniami objęto wyłącznie małe gospodarstwa opisane według nowej typologii z wykorzystaniem wskaźników standardowej produkcji (*standard output* – SO7), czyli takie, w których wielkość standardowej produkcji nie przekracza wartości 25 tys. euro. Populację badanych gospodarstw rolnych podzielono na dwie podgrupy: gospodarstwa bardzo małe uzyskujące standardową produkcję poniżej 8 tys. euro, oraz małe gospodarstwa o standardowej produkcji mieszczącej się w przedziale 8-25 tys. euro. Dochód rolniczy z gospodarstwa rolnego wyrażono w kategoriach brutto, czyli bez kosztów amortyzacji posiadanych środków trwałych, zatem przyjęto, że dochód brutto jest różnicą pomiędzy wartością produkcji rolniczej a kosztami ponoszonymi na działalność operacyjną. Następnie dochód brutto zwiększono o uzyskiwane wsparcie ze środków unijnych w postaci dopłat obszarowych oraz płatności do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) w przypadku tych gospodarstw, które były uprawnione do ich uzyskania wskutek gospodarowania w gorszych naturalnych warunkach produkcyjnych. Zakres czasowy analizy obejmował lata 2006-2012, a jako metody badawcze wykorzystano analizę metodą opisową i tabelaryczną.

Zmiany zasobów czynników produkcji

W latach 2006-2012 w małych gospodarstwach ogółem (do 25 tys. euro) wystąpiły korzystne zmiany polegające na wzroście zasobów ziemi oraz zasobów kapitału ogółem (tab. 1). Kierunek i skala zmian różniły się w wydzielonych podgrupach gospodarstw, czyli inne w podgrupie bardzo małych (n1) i małych (n2) gospodarstw. Wartość kapitału ogółem mierzona środkami trwałymi wzrosła w latach 2006-2012 o ponad 6 tys. zł w przeliczeniu na gospodarstwo, czyli o około 3%. Jednak w bardzo małych gospodarstwach odnotowano wyraźny spadek o ponad 13 tys. zł, tj. o ponad 8% na gospodarstwo, natomiast w małych gospodarstwach nastąpił wzrost o 10,5 tys. zł, czyli o około 5%. Ogólnym procesom zmian zasobów kapitałowych towarzyszyła dekapitalizacja majątku w postaci budynków i budowli w szczególności w obu badanych podgrupach gospodarstw. Ogółem wartość budynków i budowli w analizowanym okresie spadła o 4,3 tys. zł na gospodarstwo, czyli o prawie 3%. W bardzo małych gospodarstwach procesy dekapitalizacji tej grupy środków kapitałowych postępowały na większą skalę – było to 13,6 tys. zł, czyli 10%, w małych gospodarstwach (n2) skala i tempo zmian były niższe – 2,5 tys. zł, czyli 1,6%. Natomiast w gospodarstwach ogółem inwestowano w rozbudowę potencjału w postaci środków transportu oraz maszyn i urządzeń. W przeliczeniu na gospodarstwo odnotowano wzrost wartości o około 11 tys. zł, czyli o 19%. Szczegółowa analiza rozbudowy potencjału wytwórczego w obydwu podgrupach gospodarstw prowadzi do wniosku, że inwestycje realizowano

Tabela 1. Zasoby czynników produkcji w gospodarstwach rolnych
 Table 1. The resources/factors of production on agricultural holdings

Wyszczególnienie/ Specification	Rok/Year		Zmiana/Change	
	2006	2012	bezwzględna/ absolute	względna/relative 2006 = 100%
<i>Zasoby ziemi/land resources [ha]</i>				
Ogółem [tys. euro]/Total [thous. EUR]: – do/to 25	13,6	15,4	1,8	13,4
– do/to 8	7,2	7,5	0,2	3,2
< 8	14,9	17,0	2,1	14,4
<i>Zasoby pracy [AWU]/Labor resources [AWU]</i>				
Ogółem [tys. euro]/Total [thous. EUR]: – do/to 25	1,78	1,71	-0,1	-4,2
– do/to 8	1,52	1,33	-0,2	-12,4
<8 ; 25)	1,83	1,78	-0,1	-2,8
<i>Środki trwale ogółem [tys. zł, ceny bieżące], w tym/Total fixed capital [thous. PLN, current prices]</i>				
Ogółem [tys. euro]/Total [thous. EUR]: – do/to 25	207,7	214,2	6,4	3,1
– do/to 8	163,6	150,0	-13,7	8,4
<8 ; 25)	216,6	227,0	10,5	4,8
<i>Budynki i budowle/Buildings and construction</i>				
Ogółem [tys. euro]/Total [thous. EUR]: – do/to 25	151,2	146,9	-4,3	-2,9
– do/to 8	135,4	121,8	-13,6	-10,0
<8 ; 25)	154,3	151,9	-2,5	-1,6
<i>Środki transportu, maszyny i urządzenia/Means of transport, machinery and equipment</i>				
Ogółem [tys. euro]/Total [thous. EUR]: – do/to 25	56,6	67,3	10,8	19,0
– do/to 8	28,3	28,2	-0,1	-0,3
<8 ; 25)	62,2	75,2	12,9	20,8

n = 60 gospodarstw rolnych, n1 = 10, n2 = 50/n = 60 farms, n1 = 10, n2 = 50

Źródło: badania własne

Source: own research

jednak w podgrupie małych gospodarstw (n2). W przeliczeniu na gospodarstwo odnotowano wzrost o prawie 13 tys. zł, czyli blisko 21%, natomiast w podgrupie bardzo małych gospodarstw (n1) wystąpiła jego dekapitalizacja. Przeciętnie na gospodarstwo odnotowano jego spadek o 100 zł na gospodarstwo (-0,3%). W gospodarstwach rolnych w badanym okresie wystąpiły zmiany w obszarze wyposażenia w zasoby pracy. Zmiany te miały jednokierunkowy charakter, choć ogółem w przeliczeniu na gospodarstwo wystąpił spadek wynoszący ponad 4%, to w podgrupie bardzo małych gospodarstw (n1) było to ponad 12%, a w podgrupie małych gospodarstw (n2) spadek ten wyniósł około 3%. Procesy dostosowawcze zaszły także w zakresie wyposażenia gospodarstw w podstawowy zasób produkcyjny jakim jest ziemia. Zmiany te polegały na wzroście zasobów ziemi w badanym okresie przeciętnie o ponad 13%. Jednak zauważalna była różnica pomiędzy badanymi podgrupami gospodarstw, o ile w małych gospodarstwach (n2) procesy te charakteryzowały się większą dynamiką zmian niż przeciętnie, to w grupie małych gospodarstw ich skala była marginalna i wynosiła około 3%.

Opisane zmiany wskazują na zjawisko dostosowania w grupie gospodarstw o małej wielkości ekonomicznej (do 25 tys. euro) do wyzwań konkurencyjnych ze strony większych podmiotów. Jednak skala tych dostosowań była niewielka, charakteryzowała się powolnością, czyli będzie to długotrwały proces. Jednak zauważono wewnętrzne zróżnicowanie pomiędzy badanymi pod-

Tabela 2. Relacje pomiędzy czynnikami produkcji w gospodarstwach rolnych
 Table 2. The relationship between the factors of production on agricultural holding

Wyszczególnienie/ Specification	Powierzchnia UR na 1 AWU [ha]/Area of AL per 1 AWU [ha]		Wartość kapitału trwałego na 1 AWU [tys. zł]/Value of fixed capital on 1 AWU [thous. PLN]		Wartość kapitału trwałego na 1 ha UR [tys. zł]/Value of fixed capital per 1 ha AL [thous. PLN]	
	2006	2012	2006	2012	2006	2012
Ogółem [tys. euro]/ Total [thous. EUR]:	7,6	9,0	116,6	125,5	15,3	13,9
– do/to 25						
– do/to 8	4,8	5,6	107,8	112,7	22,6	20,1
<8 ; 25)	8.1	9,5	118,1	127,4	14,6	13,3

n = 60 gospodarstw rolnych, n1 = 10, n2 = 50/n = 60 farms, n1 = 10, n2 = 50

Źródło: badania własne

Source: own research

grupami gospodarstw. W podgrupie bardzo małych gospodarstw proces powiększania obszaru gospodarstwa był znikomy, jednocześnie wystąpiły silnie zjawiska odpływu ludności, czyli zmniejszenia zasobów pracy oraz dekapitalizacji majątku, przede wszystkim aparatu wytwórczego w postaci budynków i budowli. Skutkuje to choć powolnym, to jednak różnicowaniem pozycji konkurencyjnej bardzo małych i małych gospodarstw. Jest wysoce prawdopodobne, że bardzo małe gospodarstwa znajdują się w schyłkowej fazie swojej działalności, że coraz więcej z nich będzie likwidowanych. Relacje pomiędzy czynnikami produkcji (tab. 2) wskazują na kierunki zmian w rolnictwie oraz świadczą o efektywności procesów wytwarzania. W badanych latach nastąpiła poprawa relacji pomiędzy pracą a ziemią, co należy uznać za pożądany kierunek zmian. Przeciętnie wystąpił wzrost wyposażenia zasobów pracy w zasoby ziemi z poziomu 7,6 ha UR/AWU do 9 ha UR/AWU, czyli o około 18%. Niestety relacje te pozostają w dalszym ciągu na bardzo niskim poziomie, dalece niewłaściwym biorąc pod uwagę ekonomikę procesów produkcyjnych, szczególnie w przypadku bardzo małych gospodarstw, gdzie w 2012 roku przypadało na osobę pełnozatrudnioną tylko 5,6 ha UR. Nastąpiła poprawa relacji pomiędzy pracą a kapitałem. Niemniej jednak, także i w tym przypadku relacje te były na bardzo niskim poziomie, co świadczy o niedostatecznym wyposażeniu jednostki pracy w zasoby kapitałowe. Jednocześnie zaobserwowano pogorszenie relacji pomiędzy kapitałem a ziemią. Przeciętnie wystąpił spadek z poziomu 15,3 tys. zł/ha UR do 13,9 tys. zł/ha UR, przy czym w bardzo małych gospodarstwach z 22,6 tys. zł/ha UR do 20,1 tys. zł/ha UR, w małych z 14,6 tys. zł/ha UR do 13,3 tys. zł/ha UR.

Wydatki na produkcję, produkcja i dochody rolnicze

Wydatki na działalność operacyjną ponoszone w gospodarstwach rolnych charakteryzowały się znacznym zróżnicowaniem (tab. 3). Ich poziom przeciętnie na gospodarstwo rolne w latach 2006-2012 wzrósł z kwoty 30,4 tys. zł do prawie 47 tys. zł, czyli około 54%. Kwota wydatków w bardzo małych gospodarstwach ukształtowała się na bardzo niskim poziomie i wynosiła 2,4 tys. zł w 2006 roku oraz 3,4 tys. zł w 2012 roku, czyli wzrost wyniósł o około 40%. Dużo wyższe wydatki rolnicy ponosili w grupie małych gospodarstw, bowiem te wyniosły 28 tys. zł w 2006 roku oraz prawie 44 tys. zł w 2012 roku, czyli były wyższe o ponad 55%. Gospodarstwa charakteryzowały się znacznym zróżnicowaniem wydatków ponoszonych na 1 ha UR. Przeciętny ich poziom wzrósł z 2,2 do 3 tys. zł, czyli o 36%. W bardzo małych gospodarstwach wydatki były bardzo niskie i wynosiły od 300 do prawie 500 zł/ha UR, natomiast w małych gospodarstwach od 1,9 do 2,6 tys. zł/ha UR. Choć wzrost ponoszonych wydatków na działalność operacyjną w gospodarstwach rolnych w latach 2006-2012 świadczy o wzrastającej intensywności produkcji rolniczej, to jednak pozostawała ona na bardzo niskim poziomie bezwzględny. Pomędzy gospodarstwami bardzo małymi a małymi zauważalna była duża różnica w ponoszonych wydatkach

Tabela 3. Wydatki na działalność operacyjną i produkcja rolnicza w gospodarstwach rolnych
 Table 3. Expenditures on operations and agricultural production on agricultural holdings

Wyszczególnienie/ Specification	2006	2012	Zmiana/Change (2012-2006)		2006	2012	Zmiana/Change (2012-2006)	
			tys. zł/ thous. PLN	%			tys. zł/ thous. PLN	%
	na gospodarstwo/on the farm				na 1 ha UR/per 1 ha AL			
Wydatki na działalność operacyjną/Operational expenses								
Ogółem [tys. euro]/Total [thous. EUR]: – do/to 25	30,4	46,9	16,4	54,0	2,2	3,0	0,8	35,7
– do/to 8	2,4	3,4	1,0	39,6	0,3	0,5	0,1	35,3
<8 ; 25)	28,0	43,5	15,5	55,2	1,9	2,6	0,7	35,7
Produkcja rolnicza/Agricultural production								
Ogółem [tys. euro]/Total [thous. EUR]: – do/to 25	54,9	84,9	29,9	54,5	4,0	5,5	1,5	36,2
– do/to 8	25,6	33,6	8,0	31,4	3,5	4,5	1,0	27,4
<8 ; 25)	60,8	95,1	34,3	56,4	4,1	5,6	1,5	36,7

n = 60 gospodarstw rolnych, n1 = 10, n2 = 50/n = 60 farms, n1 = 10, n2 = 50

Źródło: badania własne

Source: own research

w przeliczeniu na 1 ha UR. Wydatki w małych gospodarstwach w porównaniu do bardzo małych gospodarstw były w analizowanym okresie około sześciokrotnie wyższe. Pośrednio świadczy to o tym, że działalność rolnicza prowadzona w bardzo małych gospodarstwach miała charakter wybitnie ekstensywny. Można więc wskazać, że w latach 2006-2012 pomiędzy gospodarstwami rolnymi małymi a bardzo małymi występowało zjawisko ich polaryzacji.

Analiza wytwarzanej produkcji rolniczej w gospodarstwach rolnych może świadczyć o wzroście ich siły ekonomicznej, chociaż sama wartość produkcji pozostawała na niskim poziomie. Jednocześnie stwierdza się występowanie znacznych różnic w skali wytwarzanej produkcji pomiędzy gospodarstwami małymi a bardzo małymi. Przeciętna wartość produkcji w gospodarstwie rolnym wynosiła 55 tys. zł w 2006 roku i wzrosła do 85 tys. zł w 2012 roku, czyli o około 55%. W grupie bardzo małych gospodarstw było to odpowiednio 26 tys. zł i 34 tys. zł, czyli wystąpił wzrost o prawie 1/3, natomiast w grupie małych gospodarstw wartość produkcji wzrosła z 61 tys. zł do 95 tys. zł, czyli o ponad 56%.

Na podstawie wyników badań można wskazać, że w gospodarstwach rolnych w analizowanych latach nastąpiła poprawa produktywności ziemi, choć należy zauważyć, że pozostawała ona na niskim poziomie. Przeciętnie produktywność ziemi w badanych gospodarstwach w latach 2006-2012 wzrosła o 36%. W grupie bardzo małych gospodarstw było to około 27%, natomiast w małych gospodarstwach zauważalnie wyższy i wynosił około 37%. W latach 2006-2012 występujące procesy dywergencji w zakresie wielkości produkcji na gospodarstwo oraz produktywności ziemi na 1 ha UR świadczą o różnicowaniu się grupy gospodarstw o wielkości ekonomicznej do 25 tys. euro. Nastąpił wzrost rozstępu w wolumenie wytwarzanej produkcji rolniczej oraz produktywności ziemi w 2012 roku w porównaniu do 2006 roku w gospodarstwach małych i bardzo małych. Taki kierunek zmian przesądza o różnicowaniu się tej grupy gospodarstw. W efekcie małe gospodarstwa zyskały relatywną przewagę w porównaniu do bardzo małych gospodarstw. Wydaje się, że ten kierunek zmian będzie kontynuowany w przyszłości, co będzie skutkowało dalszym zróżnicowaniem gospodarstw oraz prawdopodobnie postępującą marginalizacją bardzo małych gospodarstw.

Analiza sytuacji dochodowej gospodarstw wskazuje na pożądane kierunki zmian w badanych latach (tab. 4). Odnotowano wzrost dochodów ogółem na gospodarstwo w latach 2006-2012 z około 33 tys. zł do ponad 53 tys. zł, zatem o prawie 21 tys. zł, czyli o 72%. Występowały jednak

Tabela 4. Dochody i wsparcie unijne w gospodarstwach rolnych
Table 4. Revenue and EU support on agricultural holdings

Wyszczególnienie/ Specification	Rok/Year		Zmiana/Change (2012-2006)	
	2006	2012	bezwzględna/ absolute	względna/relative (2006 = 100%)
Dochód na gospodarstwo rolne [tys. zł]/Income per farm [thous. PLN]				
Ogółem [tys. euro]/Total [thous. EUR]:				
- do/25	32,6	53,2	20,6	72,0
- do/8	18,2	21,5	3,3	8,5
<8 ; 25)	36,0	59,6	23,6	84,4
Udział wsparcia unijnego w dochodach gospodarstw rolnych/ Share of EU support farm incomes [%]			p.p.	%
Ogółem [tys. euro]/Total [thous. EUR]:				
- do/25	24,9	28,6	3,7	14,9
- do/8	39,9	38,7	-1,2	-3,0
<8 ; 25)	24,5	27,9	3,4	13,8

n = 60 gospodarstw rolnych, n1 = 10, n2 = 50/n = 60 farms, n1 = 10, n2 = 50

Źródło: badania własne

Source: own research

zauważalne różnice pomiędzy gospodarstwami małymi a bardzo małymi. W podgrupie bardzo małych gospodarstw bezwzględny poziom dochodów był dużo niższy niż przeciętnie. W 2006 roku kwota dochodów wynosiła około 18 tys. zł, a w 2012 roku było to około 22 tys. zł, zatem wzrost nie przekroczył 9%. Lepiej sytuacja dochodowa kształtowała się w małych gospodarstwach, bowiem w 2006 roku dochody wynosiły 36 tys. zł, a w 2012 roku było to prawie 60 tys. zł, tak więc ich wzrost wyniósł około 84%. Zatem pomiędzy gospodarstwami małymi i bardzo małymi występowały znaczące różnice, zarówno w wymiarze bezwzględnego poziomu dochodów oraz w skali ich wzrostu. Taki układ zmian zdaje się potwierdzać tezę, że ludność dotychczas utrzymująca się z pracy w bardzo małych gospodarstwach zmuszona jest i będzie w kolejnych latach poszukiwać środków na utrzymanie rodziny poza rolnictwem. Może to jednak być katalizatorem uruchomienia przemian agrarnych na szerszą skalę, jeśli przynajmniej część rolników zdecyduje się zaprzestać prowadzenia działalności rolniczej. Sytuacja dochodowa gospodarstw rolnych o wielkości do 25 tys. euro SO kształtowana jest w dużej mierze przez wsparcie środkami unijnymi w postaci dopłat bezpośrednich i płatności ONW. Znaczenie wsparcia w kształtowaniu dochodów ogółem w analizowanych latach rosło. W 2006 roku udział wsparcia unijnego w dochodach wynosił 25%, a w roku 2012 było to prawie 29%. Wysokość osiągniętych dochodów szczególnie wysoko determinowana była wsparciem unijnym w podgrupie bardzo małych gospodarstw, bowiem udział unijnych płatności w dochodach wynosił około 40%.

Wnioski

1. W grupie gospodarstw o wielkości ekonomicznej do 25 tys. euro SO (ogółem) wyraźnie dają się zauważyć zachodzące procesy różnicowania pomiędzy gospodarstwami małymi a bardzo małymi. Wyraźne już różnice występują na etapie wyposażenia tych gospodarstw w czynniki produkcji, co rzutuje jednocześnie na ponoszone nakłady produkcyjne oraz uzyskiwane efekty produkcyjne i dochodowe.
2. Z punktu widzenia ekonomiki procesów produkcyjnych obserwuje się zarówno w grupie bardzo małych i małych gospodarstw korzystne zmiany w postaci wzrostu zasobów ziemi w przeliczeniu na gospodarstwo oraz spadku zasobów pracy. Jednocześnie gospodarstwa te charakteryzowały się spadkiem zasobów kapitału. Przede wszystkim w grupie bardzo małych

gospodarstw odnotowano duży spadek kapitału reprezentowanego przez budynki i budowle, co prowadzi do pogorszenia ich zaplecza produkcyjnego.

3. Obserwuje się poprawę relacji praca-ziemia oraz praca-kapitał trwałe, tak ogółem, jak i w obu podgrupach gospodarstw, co stanowi przesłanki do poprawy produktywności pracy w gospodarstwach rolnych. Należy jednak podkreślić, że wyposażenie pracy w ziemię i kapitał pozostaje w dalszym ciągu na bardzo niskim poziomie, co przesądza o niskich dochodach czyli złej sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych.
4. Skutkiem wadliwych relacji pomiędzy czynnikami produkcji oraz niższych wydatków na działalność operacyjną są relatywnie niskie efekty w postaci produkcji rolniczej i produktywności ziemi, szczególnie widoczne w podgrupie bardzo małych gospodarstw, co znajduje odzwierciedlenie w końcowej sytuacji w postaci dochodów na niskim poziomie.
5. Sytuacja ekonomiczna (dochodowa) rodzin rolniczych generalnie poprawiła się w analizowanych latach. Dochody ogółem w przeliczeniu na gospodarstwo wzrosły z 33 tys. zł do 53 tys. zł, czyli o około 60%, jest to jednak głównie wynik oddziaływania instrumentów WPR – transferów publicznych środków pieniężnych.

W gospodarstwach o wielkości ekonomicznej do 25 tys. euro SO unijne dotacje odgrywają pierwszoplanową rolę w kształtowaniu ich sytuacji ekonomicznej. Niestety, nawet duża rola unijnego wsparcia nie może na tyle zmienić sytuacji ekonomicznej, aby takie gospodarstwa zyskały nowe, lepsze możliwości rozwoju. W perspektywie długookresowej szczególnie bardzo małe gospodarstwa zagrożone są zaprzestaniem działalności rolniczej, co może być o tyle korzystne, że w ten sposób zostanie uruchomiony na większą skalę proces przemian agrarnych w polskim rolnictwie, który stanie się jednocześnie zaczątkiem poprawy konkurencyjności polskiego rolnictwa w warunkach jednolitego rynku europejskiego oraz na arenie międzynarodowej.

Literatura

- Czyżewski A., Stępień S. 2013: *Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania zmian paradygmatu rozwoju rolnictwa drobnotowarowego w świetle ewolucji Wspólnej Polityki Rolnej*, Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych, nr 2, 25-39.
- Halamska M. 2011: *Drobne gospodarstwa i ich właściciele na polskiej wsi. Refleksje socjologiczne*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin, Polonia, vol. XXXVI, 113-129.
- Poczta W., Pawlak K., Kiryluk-Dryjska E., Siemiński P. 2007: *Perspektywy polskich gospodarstw rolnych w Europejskim Modelu Rolnictwa*, Roczn. Nauk. SERiA, t. IX, z. 2, 288-301.
- Sprawozdanie w sprawie przyszłości małych gospodarstw rolnych z 15 stycznia 2014 roku*. 2014: Projekt Rezolucji Parlamentu Europejskiego, Komisja Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2013/2096 (INI).
- Zegar S. 2012: *Rola drobnych gospodarstw rolnych w procesie społecznie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*, Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych, nr 1, 129-148.

Summary

The paper aimed to present the economic situation in the farms of small economic size and the processes of changes in this group of households. As the materials used raw data from purposely selected farms in Wielkopolska. In the farms of economic size to 25 thousand euro EU subsidies play a leading role in shaping their economic situation. Unfortunately, even the large role of EU support can not be enough to change the economic situation of such households in order to gain a new and better opportunities for development. In the long term, especially very small farms, are threatened cessation of farming activities, which may be the advantage that in this way will be launched on a larger scale agrarian transformation process in Polish agriculture.

Adres do korespondencji
dr Paweł Siemiński
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań
e-mail: sieminski@up.poznan.pl